

1.01
Prejeto 4. 8. 2005

UDK 330.342(497.4)"1945/1950"

Jože Prinčič*

Sovjetizacija slovenske industrije v letih 1945-1950

IZVLEČEK

Avtor predstavlja obdobje štirih let po koncu 2. svetovne vojne, v katerih je bila na gospodarskem področju značilna sovjetizacija in to v glavnem slovenske industrije. Kljub časovni kratkosti pa je ta proces pustil globoke korenine in močno vplival na razvoj slovenske industrije. Sovjetska industrializacijska miselnost je ostala živa skoraj do konca druge jugoslovanske države. Politični in gospodarski prelom z ZSSR in njenimi zaveznicami zaradi jugoslovanskega spora z Informbirojem je za jugoslovansko državno-politično vodstvo pomenilo spoznanje, da bi nadaljnja sovjetizacija slovensko industrijo pripeljala v popolno odvisnost od vzhodnega gospodarstva.

Ključne besede: Slovenija, Jugoslavija, socializem, gospodarstvo, sovjetizacija, industrializacija, gospodarsko sodelovanje, ZSSR

ABSTRACT

SOVIETISATION OF SLOVENE INDUSTRY BETWEEN 1945 AND 1950

The author deals with the four year period after the Second World War, during which sovietisation of predominantly Slovene industry was a typical feature in the economy. Despite its shortness, this process left deep roots and strongly influenced the development of Slovene industry. The Soviet industrialisation mentality survived almost until the end of the second Yugoslav state. The political and economic break with the USSR and its satellites, as a result of the Yugoslav conflict with the Inform-Bureau, made the Yugoslav leadership aware that a further sovietisation would have made Slovene industry totally dependent on the East Bloc economy.

Key words: Slovenia, Yugoslavia, socialism, economy, sovietisation, industrialisation, economic cooperation, USSR

* Dr., znanstveni svetnik, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1, e-mail: joze.princic@inz.si

Komunisti, ki so po koncu druge svetovne vojne prevzeli politično oblast, so znova obudili prizadevanja za industrializacijo Slovenije. Zaradi svoje ideološke naravnosti niso nadaljevali načrtov in zamisli, ki so jih vidnejši predstavniki gospodarskega življenja v Dravski banovini izoblikovali konec tridesetih let prejšnjega stoletja. Bolj so zaupali že preiskušeni sovjetski razvojni teoriji, ki je industrializaciji namenila vlogo odločilnega in vseobsegajočega gospodarskega procesa. V ZSSR so videli zaveznico, ki bo s svojo "moderno tehniko in najnaprednejšo gospodarsko strukturo" Jugoslaviji nesebično pomagala pri uresničevanju razvojnih načrtov in pri preoblikovanju gospodarskega življenja.¹

Po koncu druge svetovne vojne sta bili sovjetska gospodarska teorija in praksa izhodišče za oblikovanje načrtov o industrializaciji Slovenije in tudi zgled za njeno uresničevanje. Do leta 1948 je sovjetizacija slovenske industrije dosegla velik razmah. Gospodarska blokada ZSSR in njenih satelitov pa je ta proces zaustavila.

Koncept kontinuirane industrializacije po sovjetskem vzorcu

Najvišji partijski funkcionarji so dobro poznali zasnovano sovjetske "kontinuirane" industrializacije. Že v prvih javnih nastopih so samozavestno poudarjali, da imajo "jasno določeno gospodarsko politiko" in da "vedo, kaj je prav in kam je treba iti."² Po njihovih besedah je bila industrializacija temeljni zakon socialistične ekonomije in objektivna nujnost³ in kot taka podlaga oziroma "baza" celotne gospodarske politike.⁴ Pri tem so izpostavili, da mora biti prvi cilj industrializacije hitrejši razvoj težke industrije, zlasti metalurgije in strojogradnje, ki sta poglavitni vodilni ali bazični gospodarski panogi.⁵ Po njihovem prepričanju je bila zadostna proizvodnja v t.i. grupi A pogoj za hitrejši razvoj drugih industrijskih panog in gospodarskih področij, kar bo na široko odprlo vrata splošnemu družbenemu napredku in blagostanju.

Partijski ideologi in gospodarski načrtovalci so prikazovali sovjetske petletke kot mojstrovine načrtnosti, ki zahtevajo ogromno predznanja, prizadevanja in preučevanja.⁶ Še posebej so povzdigovali četrto Stalinovo petletko, ki naj bi sovjetsko družbo dvignila v "novo še popolnejšo družbeno obliko".⁷

Načrt obnove v vojni prizadetega gospodarstva, ki ga je pripravila zvezna vlada, je verno sledil temeljnim gospodarsko-političnim nalogam petletnega plana ZSSR za leta 1946-1950. Gospodarska obnova je postala prva stopnica k načrtni industrializaciji. V Sloveniji so do konca leta 1945 obnovili prometne poti, v naslednjem letu pa so osrednjo pozornost namenili obnovitvi industrijske proizvodnje do predvojne ravni. Del pičlih materialnih in finančnih sredstev so namenili izgradnji no-

¹ Arhiv Republike Slovenije, fond CK ZKS (AS 1589), šk. 36, Gradivo za predavanje na ljubljanskih univerzah, 1946.

² Jože Prinčič: Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu : kapitalna, ključna kapitalna in temeljna investicijska izgradnja v Sloveniji (1945-1956). Novo mesto 1992, str. 37.

³ AS 1589, šk. 32, Predavanje Borisa Ziherla: Pomen in način izučevanja zgodovine VKP/b s posebnim ozirom na domačo tematiko.

⁴ Darinka Drnovšek: Zapisniki sej politbiroja CK KPS/ZKS 1945-1954. Ljubljana 2000, str. 36.

⁵ Boris Lavrenčič: Osnovni problemi socialistične graditve v industriji, V: Industrijski vestnik, 1948, št. 12, str. 185.

⁶ ARS, Osebna zbirka Edvarda Kardelja (AS 1277), šk. 1521, Miha Kambič: O načrtnem gospodarstvu, januar 1946.

⁷ AS 1589, šk. 36, Gradivo za predavanje na ljubljanskih univerzah, 1946.

vih objektov ali vložili v razširitev proizvodnje podjetij, ki so bila predvidena za nosilce bodoče industrializacije. Oblast si je prizadevala, da bi pri graditvi novih tovarn upoštevali sovjetske izkušnje. Industrijski vestnik, to je glasilo ministrstva za industrijo in rudarstvo LRS, je spomladi 1946 začel objavljati članke, ki so sistematično in podrobno opisovali sovjetski način graditve. Temeljno sporočilo teh člankov je bilo, da je treba pred začetkom gradbenih del do podrobnosti izdelati vse načrte, zato morajo biti jasno analizirani vsi vidiki proizvodnje, od tega, "kaj bodo proizvajali, kje in kako bodo delali". Proizvodnja je morala biti zasnovana na "globokem in širokem gospodarskem pogledu v bodočnost",⁸ kar je pomenilo, da nove tovarne ne bodo izdelovale klavirjev, mlinčkov za kavo in drugega potrošnega blaga, temveč se bodo osredotočile na proizvodnjo surovin in strojev.⁹ Proizvodni načrti so morali tudi zagotoviti racionalno in kakovostno proizvodnjo in "brezpopojno rentabilnost".¹⁰ To je predpostavljalo osredotočenje proizvodnje posameznih izdelkov v metalurško- strojnih, kokso-kemijskih, elektro-kemijskih in drugih kombinatih, ki naj bi zagotovili optimalno izrabo zmogljivosti ter "kompleksno in najracionalnejšo predelavo stranskih proizvodov in "odpadkov".¹¹

Sovjetski načrtovalci so priporočali, naj bodo tovarniške zgradbe visoke in svetle, da se bodo delavci v njih dobro počutili. Veliko so pisali tudi o vlogi industrijskih načrtovalcev v podjetjih. Njihova naloga je bila podrobno popisati stroje in druga proizvodna sredstva. Na ta način so vodstva podjetij in načrtovalci na višjih ravneh v vsakem trenutku vedeli, s čim razpolagajo. To jim je olajšalo načrtovanje tekočega in dolgoročnejšega industrijskega razvoja.

Pri snovanju prvega petletnega gospodarskega načrta, ki je trajalo od poletja 1946 do spomladi 1947, so jugoslovanski planerji skušali prekositi svoje učitelje. Že osnutek, to je generalni plan industrializacije, je precej presegel obseg, ki ga je dosegla sovjetska industrializacija v začetnem obdobju. Obseg novih naložb je bil tako velik, zajel je tudi neprednostne industrijske panoge in druga gospodarska področja, da bi se Jugoslavija, če bi ga izvedla, v nekaj letih iz zaostale poljedelske spremenila v "približno tako veliko industrijsko deželo, kakršna je katerakoli od srednjeevropskih držav". Najvišji partijski funkcionarji, kot je bil Edvard Kardelj, so sicer dopustili možnost, da bodo morda v nekaterih panogah zaostali za Avstrijo in ČSR, toda po povprečni porabi elektrike, železa, jekla in še v drugih "podobnih stvareh" pa bodo obe državi dohiteli in lahko sami pokrivali svoje potrebe.¹²

Zvezni industrializacijski načrt je po sovjetskem vzoru postal osrednji del Petletnega plana za razvoj narodnega gospodarstva FLRJ v letih 1947-1951. Bil je enoten in obvezen za vso državo. Republikam je določil splošne okvire razvoja ter posebej naloge industrije splošnega pomena. Slovensko industrijo, v prvi vrsti podjetja splošnega državnega pomena, je obvezal, da v naslednjih petih letih močno poveča proizvodnjo električne energije, premoga, glinice in aluminija ter drugih surovin, na novo razvije ali poveča proizvodnjo vrste strojev in naprav ter reproduk-

⁸ Anton Ditrih: Nekaj smernic za obnovo in nove gradnje industrijskih podjetij. V: Industrijski vestnik, 1946, št. 3, str. 9.

⁹ Fridolin Hacin: O problemih racionalizacije v industriji. V: Industrijski vestnik, 1946, št. 3, str. 35.

¹⁰ Glej op. 8.

¹¹ Boris Lavrenčič: Osnovni problemi socialistične graditve v industriji. V: Industrijski vestnik, št. 12, 1948, str. 183.

¹² AS 1589, šk. 32, Zapisnik seje IO OF, 15. 1. 1947.

cijskega materiala za potrebe industrializacije, kot tudi poveča proizvodnjo različnih izdelkov za potrebe splošne porabe. Slovenija je s svojim petletnim načrtom, sprejetim julija 1947, lahko urejala le razvoj industrije republiškega pomena. Ta industrija je postala temelj razvoja narodnega gospodarstva. Obvezala se je, da bo v naslednjih petih letih povečala vrednosti celotne industrijske proizvodnje in "mobilizirala" republiške vire za izvedbo vsedržavnega načrta zgraditve težke industrije. Predvidela je posodobitev premogovnikov, podjetij v kovinski, kemični, lesni in tekstilni panogi, zgraditev več manjših elektrarn ter razširitev zmogljivosti prenosnega električnega omrežja.

Leta 1947 je do tedaj prevladujoč pojem industrializacija in elektrifikacija nadomestil pojem kapitalna graditev ali kapitalne investicije. Obseg te graditve je bil do sredine leta 1948 še zelo velik. Vključeval je naložbe v povečanje proizvodnih zmogljivosti v industriji in rudarstvu, prometu ter kmetijstvu. Ta graditev je imela prednost pri dodelitvi denarnih, materialnih in drugih sredstev. Razdeljena je bila na zvezno in republiško kapitalno graditev.

Leta 1947 sta bila načrta zvezne in republiške kapitalne graditve v Sloveniji zelo obsežna. Vključevala sta številne novogradnje, racionalizacije, rekonstrukcije in velika popravila v elektrogospodarstvu, rudarstvu in posameznih industrijskih panogah. Načrt zvezne in republiške kapitalne graditve za leto 1948 je bil za več kot 10 odstotkov večji kot v preteklem letu. Tako optimističen načrt je bil posledica napovedanega večjega gospodarskega sodelovanja s socialističnimi državami ter pričakovanja, da bo Madžarska izpolnila reparacijsko obveznost. Načrt zvezne kapitalne graditve v Sloveniji je dal prednost gradbenim delom, načrt republiške kapitalne graditve pa nakupu strojne in druge opreme.

Avgusta 1948 se je zasnova jugoslovanske industrializacije spremenila in se bolj približala sovjetskemu vzorcu. Zaradi zunanjih razlogov je morala zvezna vlada kapitalne investicije omejiti zgolj na graditev težkoindustrijskih in rudarskih zmogljivosti. Tej graditvi, ki je postala prednostna ali "super prioriteta", so v naslednjih letih namenili velik del državnega proračuna. Prenos težišča na zvezno kapitalno graditev je zelo omejil republiško graditev. Zaradi omejenih proračunskih sredstev se je bilo treba odreči številnim projektom ali pa njihovo dograditev prestaviti na kasnejši čas.

Sovjetski vplivi pri organiziranju, upravljanju in načrtovanju industrije

Sovjetski vpliv se ni končal pri oblikovanju razvojnega koncepta. Močno je bil prisoten tudi pri vzpostavljanju splošnih gospodarsko-političnih ter posebnih pogojev, brez katerih procesa pospešene industrializacije ni bilo mogoče začeti. Med splošnimi pogoji, ki jih je nova oblast začela uresničevati že maja 1945, je bilo na prvem mestu imenovanje članov partije na najvišja mesta v gospodarski upravi. Sledila je uvedba racionirane preskrbe, preureditev cenovnega, bančno-kreditnega in davčnega sistema, uveljavitev tekmovanja, udarništva, prostovoljnega dela in drugih novih oblik proizvodnih odnosov. V proizvodnjo so vključili vojne ujetnike in politične zapornike, vzpostavili načrtno gospodarsko ureditev, to je izriniti zasebno pobudo in lastnino ter ju nadomestiti z državno in kolektivno.

S tem so ustvarili posebne pogoje, ki so zagotovili uveljavitev načel organiziranja, upravljanja in načrtovanja industrije, kot se je uveljavila v ZSSR do začetka

druge svetovne vojne. Uveljavitev teh pogojev, ki je trajala skoraj dve leti, se je začela z odstranitvijo politično nezanesljivega uradništva in visoko usposobljenega tehničnega kadra ter z združevanjem ali "zraščanjem" državno- partijskih teles z gospodarsko-upravnimi organi.¹³ S tem "manevrom" je partija "prečistila" vodstveni in strokovni kader. Njeni sekretarji in člani partijskih komitejev so postali hkrati tudi ministri, predsedniki planskih komisij in direktorji podjetij. Partijska organizacija je tako postala "orodje in sredstvo" za upravljanje gospodarstva, zaključki partijskih organov pa obvezujoči tudi v gospodarstvu. Sledila je proizvodno-teritorialna razdelitev industrije na industrijo zveznega, republiškega in lokalnega pomena. S to razdelitvijo so najpomembnejša in največja slovenska industrijska podjetja za štiri leta prišla pod zvezno upravo. Sledilo je dolgoročno načrtovanje posameznih delov industrijskega procesa. Po sovjetski metodi je bilo treba uporabiti določen sistem indeksov in vrsto drugih statističnih pokazateljev ter natančno določiti gibanje proizvodnje, obseg osnovnih sredstev in vložnega dela, proizvodne stroške, bilanco prihodkov in odhodkov in še druge ekonomske kategorije. Tu so naleteli na težave. Gospodarski načrtovalci so morali večkrat odstopiti od sovjetske "šablone" in izdelati svojo metodologijo, s čimer so si prislužili grajo sovjetskih opazovalcev. Leti so jim očitali, da niso izdelali natančne statistike ter da niso uporabili predpisanih metod pri izračunavanju posameznih pokazateljev. Zato po njihovi oceni jugoslovanski plan ni odpravljal glavnih nesorazmerij in ni zagotavljal skladnega gospodarskega razvoja. Najbolj so jih motila odstopanja pri povečanju narodnega dohodka, industrijske proizvodnje, investicij in števila zaposlenih. Ta so bila precej večja, kot so bili predvideni odstoki rasti v prvi in drugi sovjetski "pjatiljetki".¹⁴

Težave so se podvojile, ko so morala podjetja leta 1946 vpeljati enotno računovodstvo. Novega sistema obračunavanja proizvodnje in enotnega knjigovodstva, ki je bil kopija nemškega obračunskega sistema, uvedenega med okupacijo, podjetja niso bila sposobna osvojiti v tako kratkem času.¹⁵ Prišlo je do velikega nereda v knjigovodstvu. Nova oblika preračunavanja proizvodnih stroškov in poslovnih rezultatov v vsakem podjetju, ki so ga uvedli naslednje leto, je razmere na tem področju še poslabšala. Nova računovodska pravila, ki so se jih začeli finančni uslužbenci v slovenskih industrijskih podjetjih na pamet učiti leta 1947, so v ZSSR imenovali "hazraščjot" (=hazjajstvenij raščjot). "Hazraščjot" je najprej postal izhodišče za dvosmerno načrtovanje fizičnega obsega industrijske proizvodnje ter cen industrijskih izdelkov,¹⁶ leta 1948 pa tudi za široko akcijo znižanja t.i. "polne lastne ce-

¹³ ARS, fond Planske komisije LRS (AS 284), šk. 25, Ekonomika socialistične industrije.

¹⁴ Arhiv Srbije i Crne gore, fond Zvezna planska komisija, fasc. 137, Zapisnik konference načelnikov zvezne planske komisije 6., 8., 12. 2. 1947.

¹⁵ Obračun proizvodnje je zajemal obračunavanje direktnih stroškov proizvodnje in obračunavanje splošnih stroškov proizvodnje (režije). Največ pozornosti so morala podjetja nameniti izračunu splošnih stroškov proizvodnje, pri čemer so si pomagala z obratnimi obračunskimi listki (ali kratko OBOL). Neposredne stroške proizvodnje so izračunavali s pomočjo spremnih listov ali delovnih nalogov.

¹⁶ Podjetja so morala po podrobni specificirani nomenklaturi (decimalni specifikaciji) planirati količino vseh izdelkov, ki naj bi jih izdelala v določenem časovnem obdobju. V republiški planski komisiji so potem napravili načrte za vse večje skupine izdelkov vse do gospodarskih panog. Zvezna planska komisija pa je ta izračun izdelala na državni ravni in potem razrezala plan po republikah navzdol do zadnjega izdelka in podjetja. Podoben postopek je sledil tudi za cene. Izhodišče je bilo družbeno potrebno delo, ki je skupaj z materialnimi stroški sestavljalo polno lastno ceno. S tem namenom so ugotovili materialne stroške in stroške dela, potrebne za enoto enega izdelka v vsakem podjetju, ki so ga izdelovali. Na podlagi tega so izračunali republiško potrebne stroške materiala in dela. Zvezna planska komisija je potem določila družbeno potrebne stroške in dela za vso državo. Tako je

ne", s katero so hoteli povečati rentabilnost poslovanja. Da bi dosegli hitrejši tempo industrializacije, so sprejeli nove delovne norme ter načrtno razdeljevali delovno silo. To je bila naloga racionalizatorjev, ki so jih v slovenskih podjetjih začeli nastavljati sredi leta 1946. Naslednje leto so se začeli ukvarjati s standardizacijo opreme in izdelkov v kovinski industriji. Po izkušnjah ZSSR, ČSR in nekaterih drugih držav sovjetskega tabora naj bi zagotovila večjo in uspešnejšo proizvodnjo, povečala red in delovno disciplino. Le-ta naj bi, poleg "tovariškega" sodelovanja, socialistične vzajemne pomoči in tekmovanja, postala ena od oblik novih proizvodnih odnosov.

Leta 1948 je bila glavna planska naloga znižanje polne lastne cene izdelkov oziroma znižanje stroškov pri njihovi izdelavi. Tudi ta akcija je imela svoj izvor v sovjetski ureditvi, to je v ceni "koštanja", ki je veljala za "orodje hozraščjota in nadzora nad porabo državnih sredstev in materialnih vrednosti". Njeno znižanje pa je bilo predstavljeno kot eden glavnih pogojev za pospešitev socialistične reprodukcije, za krepitev gospodarske in vojaške sile sovjetske države.¹⁷ Prizadevanja za znižanje polne lastne cene so vključevala varčevanje pri porabi surovin in materiala, posodabljanje tehnološkega procesa in povečanje produktivnosti dela. Nizka polna lastna cena izdelkov je postala zaščitni znak rentabilne proizvodnje, to je proizvodnje, katere namen ni bil več doseganje planskih količin temveč ustvarjanje denarnih sredstev.¹⁸

Za povečanje industrializacije je bilo treba doseči tudi smotrno uporabo proizvodnih dejavnikov. Tudi pri tem so zglede iskali v ZSSR. Pri tem je pomembno vlogo odigral Industrijski vestnik ter sovjetska strokovna literatura. Ta je bila leta 1946, ko so se začela ta prizadevanja, v glavnem v ruščini ali srbohrvaščini. Prevajanje in izdajanje sovjetske literature v slovenščini se je s precejšnjo naglico začelo šele leta 1947. Sovjetska izkušnja je v ospredje postavila prizadevanja za racionalizacijo proizvodnje, novatorstvo in nov stil dela. Sredi leta 1946 so v posameznih slovenskih podjetjih nastavili racionalizatorje, ki so bili zadržani za izboljšave. V podjetjih, kjer so izdelovali velike količine izdelkov široke porabe, so začeli razmišljati o uvedbi dela na tekočem traku ali delu na "dotok".¹⁹ Določati so začeli različne delovne norme, razdeljevati delovno silo po načrtu ter prav tako urejati izobraževanje. Politične organizacije so pripravile predavanja, na katerih so govorili o vpeljavi novih medsebojnih odnosov, ki morajo temeljiti na tovariškem sodelovanju, socialistični vzajemni pomoči in tekmovanju ter poostreni delovni disciplini.²⁰

Aprila 1947 se je začela razširjati standardizacija orodja, strojnih elementov, zlitin itn. v kovinski industriji. Po izkušnjah ZSSR, ČSR in še nekaterih drugih držav, ki so bile pod sovjetskim nadzorom, je bila standardizacija pogoj za množično proizvodnjo in uspešno poslovanje podjetij. Omejila je število izdelkov, način izdelave in organizacijske metode na čim manjše število, zagotovila enotnost ter povečala red in disciplino v delovnem procesu.

izračunala povprečno (zvezno) polno lastno ceno vsakega izdelka. Ta je bila podlaga za določitev prodajne planske cene.

¹⁷ ARS, fond Ministrstva za industrijo in rudarstvo LRS (AS 226), šk. 190, V. Bunimirović: Cene stroškov in način zmanjševanja. Gosplanizdat, Moskva 1945.

¹⁸ Aleksander Bajt: Znižanje PLC-osnovna naloga petletke. V: Industrijski vestnik, št. 6, 1948, str. 83.

¹⁹ Anton Ditrih: O delu na dotok. V: Industrijski vestnik, št. 5, 1946, str. 75.

²⁰ Socialistična organizacija dela. V: Industrijski vestnik, št. 7, 1946, str. 111-112.

Uresničevanje industrializacijskih načrtov ter pomoč vzhodnih socialističnih držav

Tako kot v drugih jugoslovanskih republikah so tudi v Sloveniji verjeli, da bodo industrializacijski načrt uresničili s pomočjo ZSSR in drugih prijateljskih držav iz srednje in vzhodne Evrope. V velikem številu slovenskih podjetij so na veliko "kalkulirali z uvozom takih in takih strojev in naprav".²¹ Oblast se je trudila utrditi prepričanje, da bo gospodarsko sodelovanje s temi državami tekoče ter bo pravočasno in v zadostni meri pokrilo vse državne potrebe. To predpostavko so načrtovalci petletnega plana zavestno vgradili v plan. Izpolnitev petletnega plana industrializacije in elektrifikacije je bila torej v veliki meri odvisna od gospodarske pomoči in sodelovanja z vzhodnimi socialističnimi državami.

Jugoslavija je s temi državami sklenila trgovinske sporazume, s katerimi si je zagotovila uvoz nafte, koksa in drugih najpotrebnejših surovin. Sklenila je tudi dolgoročne sporazume o vlaganjih, o vključitvi strokovnjakov in o pomoči pri strokovnem izobraževanju. Iz socialistične solidarnosti je dala tem državam več milijonov dolarjev visoke avanse in brezobrestne kredite. Pri uresničevanju sklenjenih sporazumov se je že od začetka močno zatikalo, najbolj pri izpolnjevanju investicijskih sporazumov. Rezultati tega sodelovanja so bili zato precej pod pričakovanji.

Po oceni slovenskega komiteja za zunanjo trgovino so bili najboljši pogoji za trgovanje s ČSR. Jugoslavija je s to državo konec leta 1945 sklenila protokol o zamenjavi blaga, naslednje leto pa sporazum o blagovni menjavi in nabavi investicijske opreme. Slovenske železarne so v letih 1945-1948 uvažale koks in še druge potrebščine. Brez težav so slovenska podjetja prišla do celuloze in kaolina. Zataknilo pa se je pri uvozu žgane in surove vezne gline, elektrokorunda in silicijevega karbida, ker so podjetja iz ČSR kljub vnaprejšnjemu plačilu, zavlačevala z dobavo. Pogodbo o uvozu kakovostnih surovin za potrebe slovenske kemične industrije pa je ČSR maja 1946, po osemmesečnem "premišljevanju", zavrnila.²²

Leta 1945 so se predstavniki ministrstva za industrijo in rudarstvo s češkimi podjetji dogovarjali o nakupu opreme za rudnike in termoelektrarne. Naslednje leto je v to državo odšlo več tisoč slovenskih fantov, da bi si v čeških industrijskih obratih pridobili praktično znanje in poklic. Leta 1946 je podjetje ČKD iz Prage izdelalo načrte za proizvodnjo tovornih avtomobilov tipa Praga RN-13, ki naj bi jih izdelovali v Mariboru. Marca 1946 je to češko podjetje izdelalo tudi idejni projekt za zgraditev kladivarne v železarni Ravne ter poslalo seznam potrebnih strojev. Pogodba za izdelavo opreme za kladivarno na Ravnah kot tudi za usmerjevalno napravo za valjarno na Jesenicah je bila podpisana leta 1947. Takrat sta se obe strani dogovorili še o dobavi strojne opreme za usnjarsko, kovinsko in živilsko industrijo ter za elektrogospodarstvo, kjer so bile potrebe največje. Češka podjetja so prevzela izdelavo opreme za hidroelektrarne Medvode, Mavčice, Savica, Ljubljana, Predaselj, Plavž, Mojstrana in Krško, za več razdelilnih in transformatorskih postaj in daljnovodov. Uprava rudnikov LRS je leta 1947 pripravila dolg seznam različne strojne opreme in orodja za premogovnike (Kanižarica, Liboje, Štore, Šentjanž, Velenje, Zabukovca, Kočevje in Senovo), kar je hotela naročiti v ČSR. To pa še ni bilo vse. Leta 1947 so bile sklenjene pogodbe o uvozu celotne opreme za tovarno

²¹ Od kapitalizma do kapitalizma : izbrane zamisli o razvoju slovenskega gospodarstva v XX. stoletju. Ljubljana 1997, (dalje Od kapitalizma do kapitalizma) str. 316.

²² AS 284, šk. 9, Mesečno poročilo za maj 1946.

keramičnih ploščic, tovarno porcelana, več tovarn strešnikov in opeke. Tega leta so se slovenski in češki strokovnjaki dogovarjali o pomoči českoslovaškega gospodarstva pri graditvi daljinske plinarne v Velenju. Pri njeni gradnji naj bi se zgledovali po plinarni v Mostu v Sudetih.²³

Leta 1948 je dogovarjanje o uvozu strojne opreme iz ČSR doseglo največji obseg. Slovenija se je dogovorila za uvoz strojne opreme za hidroelektrarno Belica, Železarno Jesenice, za vrsto podjetij v kovinski, usnjarski, kemični, tekstilni, živilski in elektroindustriji. Veliko strojev in opreme je bilo naročenih za nova podjetja, ki naj bi izdelovala kolesa, pisalne stroje in električni material. Po podpisanih pogodbah naj bi del opreme prišel že leta 1948, večji del pa leta 1949. Nekaj malega je ostalo tudi za leto 1950.²⁴

V Sloveniji so veliko pričakovali tudi od menjave s Poljsko. Upali so, da bodo z njeno pomočjo opremili več elektroenergetskih objektov, posodobili tekstilno in kemično industrijo ter naposled zadovoljili domače potrebe po organskih barvah, vodikovem peroksidu in metanolu. Hitro se je pokazalo, da upanja niso imela trdnejše podlage. Poljska se je pokazala kot nezanesljiv partner. Že sklenjenih pogodb, na primer o dobavi plinskega premoga za kemično industrijo in koksa za jeseniško železarno, ni izpolnila. Dogovorjene datume dostave je najprej večkrat prestavila potem pa jih je preklcala.

Madžarska se je s sporazumi in mirovno pogodbo obvezala, da bo na račun vojne škode poslala v Jugoslavijo stroje in drugo opremo v vrednosti 70 milijonov dolarjev. Republiška planska komisija je maja 1948 napravila načrt, kako bo v letih 1949 do 1951 med industrijsko in druga gospodarska ministrstva razdelila stroje, naprave in drugo opremo za transformatorske in razdelilne postaje, daljnovode, sedem hidroelektrarn, tri toplarne, tri rudnike, dve kemični in osem tekstilnih tovarn.²⁵ Iz tega seznama je leta 1948 prišlo v Slovenijo le nekaj strojev.

V prvi polovici leta 1947 sta Jugoslavija in Madžarska sklenili sporazum o medsebojnih dolgoročnih dobavah in dogovor o sodelovanju pri zgraditvi industrije aluminija. V Sloveniji so podpis obeh dogovorov sprejeli z zadovoljstvom, saj so verjeli, da so si na ta način zagotovili manjkajočo opremo za posodobitev lesnoindustrijskih obratov in premogovnikov, za povečanje elektroenergetskih zmogljivosti, odprtje novih mlekarin ter za dograditev aluminijskega kombinata v Strnišču pri Ptujju.²⁶ Ta investicija je bila prav na vrhu želja slovenskega ministrstva za industrijo in rudarstvo. Sklenilo je pogodbo s podjetjem iz Budimpešte, ki se je obvezalo, da bo za obrata glinice in aluminija izdelalo gradbene in druge načrte, zagotovilo gradbeni in drugi material ter vso manjkajočo opremo. Že leta 1948 je bilo očitno, da madžarsko podjetje tej zahtevni nalogi ne bo kos. Sprejetih rokov se ni držalo,

²³ Plinarna Stalinovi zavodi v Mostu je napajala daljinski plinovod, ki je z enim krakom segal do Prage z drugim pa do čeških industrijskih revirjev. Poskus za uplinjenje velenjskega lignita naj bi opravili v Mostu, naprave za plinarno pa naj bi izdelala družba Luigi iz Frankfurta.

²⁴ Jože Prinčič: Gospodarski stiki Slovenije z državami naslednicami Avstro-Ogrske po drugi svetovni vojni (1945-1960). V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1997, št. 1, (dalje Prinčič, Gospodarski stiki Slovenije), str. 63-64.

²⁵ Skupaj so madžarske reparacije znašale 424,849.000 din. Od tega je bilo za industrijo predvideno 281,425.000 din, za elektrifikacijo 101,687.000 din, za novo toplarno 91,092.000 din, za rudarstvo 54,736.000 din, in za tekstilno industrijo 23,605.000din. AS 284, šk. 29, Madžarske reparacije, S. 5. 1948.

²⁶ Prinčič, Gospodarski stiki Slovenije, str. 64-65.

dela na gradbišču so napredovala zelo počasi.²⁷ Do konca leta 1948 je madžarsko podjetje poslalo le majhen del gradbenega materiala, nekaj naprav, instrumentov in cevi ter nekaj skic in podatkov za izdelavo posameznih naprav.²⁸

Najslabše je tekla gospodarska menjava s ZSSR. Podjetji Induplati iz Jarš in Jugobruna iz Kranja sta si v drugi polovici leta 1946 brez uspeha prizadevali, da bi se sestali s sovjetskim dobaviteljem lanu in bombaža. Propadel je tudi načrt, da bi nekatera slovenska industrijska podjetja vključili v jugoslovansko-sovjetske mešane družbe.²⁹ Maja 1947 je prišlo v Moskvi do razgovorov o možnosti nabave več peči za topljenje bolj bogate in bolj siromašne rude v Rudniku živega srebra v Idriji. Rudniška uprava si je še posebej želela obnoviti Čermak-Špirekovo peč, ki je bila ob koncu vojne ob bombardiranju zavezniških letal zelo poškodovana. Junija so jugoslovanski predstavniki poslali sovjetskemu ministrstvu za zunanjo trgovino ZSSR več pisem, v katerih so prosili za tehnično pomoč pri povečanju proizvodnje v rudniku živega srebra v Idriji ter v premogovniku Velenje. Sovjetska stran je z odgovorom zavlačevala, kar je z drugimi besedami pomenilo, da jugoslovanskim prošnjam ne bo ugodila. Enako so se končala jugoslovanska prizadevanja za sklenitev dogovora o sovjetski pomoči pri izgradnji in rekonstrukciji jugoslovanskih železarn. Med novimi objekti je bila predvidena zgraditev nove valjarne na Jesenicah.³⁰ Načrtovalci petletnega plana so računali, da bodo iz ZSSR dobili vse, kar jim je manjkalo za razširitev in bistveno povečanje proizvodnje v železarnah, to je izkušeno osebje, posebne dele in naprave. Sovjetska brezbržnost in zavlačevanje jih je potisnila v brezizhodni položaj, saj možnosti za nakup tehnologije na zahodu ni bilo.³¹ Preostalo jim ni nič drugega, kot da upajo, da se bodo z ZSSR nekako sporazumeli in da jim bo dala na voljo opremo iz kakšne tovarne, ki se zaradi popravil v ZSSR ne bo več uporabljala.³² Pogajanja s sovjetskimi predstavniki so se vlekla vse do pozne jeseni 1947. Prinesla pa so le prazno upanje, da se bodo v naslednjem letu morda le dogovorili.

Še najboljši so bili rezultati gospodarskega sodelovanja s tistim delom Avstrije, ki je bil pod sovjetskim nadzorom. Poslovanje je teklo prek pooblaščenecv gospodarskega ministrstva, ki so si leta 1945 in 1946 prizadevali nakupiti čim več surovin, polizdelkov iz jekla, elektromateriala in raznega orodja. Leta 1948 pa so sklenili pogodbe za nakup šestih turbin za hidroelektrarne Medvode, Savica in Ljubljana ter opreme za več daljnovodov in transformatorskih postaj.³³

Prekinitev gospodarskih stikov

Razlogov za to, da se je poleti 1948 uresničevanje petletnega plana osredotočilo

²⁷ Betonsko železo je prišlo v zadostnih količinah, železna vrata in okna le delno, od opreme so dobili le pločevino za rezanje, tri katodne omare in deset plinskih generatorjev.

²⁸ ARS, fond Glavna direkcija metalurgije Ljudske republike Slovenije (AS 273), šk. 41, TGA: Naročila in dobava materiala iz Madžarske po jugoslovanskem aluminijastem sporazumu do 30. 4. 1949.

²⁹ Predvideno je bilo, da naj bi bila v družbi za izkoriščanje nafte podjetje Proizvodnja nafte Dolnja Lendava, v družbi za svinec in cink rudnik in topilnica svinca v Mežici, v družbi za aluminij tovarna aluminija v Strnišču, v družbi za črno metalurgijo pa železarna Jesenice, za katero so si sovjetski pogajalci še posebno prizadevali.

³⁰ AS 226, šk. 221, Prepis pisma ministru zunanje trgovine ZSSR, 12. 7. 1947.

³¹ AS 226, šk. 221, Črna metalurgija, 5. 7. 1947.

³² AS 226, šk. 221, Pro memoria, 9. 7. 1947.

³³ Prinčič, Gospodarski stiki Slovenije, str. 60-61.

na kapitalno graditev in da se je potem obseg te graditve v naslednjih dveh letih še skrčil, je bilo več. Eden od pomembnejših je bil zunanji razlog, to je poslabšanje odnosov med jugoslovanskim in sovjetskim partijskim vodstvom. Posledica tega je bila, da so se že tako moteni gospodarski stiki z vzhodnimi socialističnimi državami od februarja 1948 začeli slabšati. Romunija in Albanija sta takoj ustavili dobavo nafte, Poljska in ČSR pa dobavo koksa. Od poletja 1948 so ZSSR in njej podrejene vzhodnoevropske države najprej otežile izpolnitev trgovinskih sporazumov ter nato poleti naslednjega leta ena za drugo enostransko prekinile gospodarsko sodelovanje in začele gospodarsko blokado. Ta je trajala do leta 1953. Leta 1955 so se gospodarski odnosi z vzhodnimi državami znova obnovili. Začeli so reševati problem zapadlih finančnih obveznosti. Madžarska vstaja in sovjetsko posredovanje leta 1956 pa sta gospodarske tokove zopet upočasnili. Okrepili so se šele proti koncu petdesetih let, vendar obsega pred letom 1949 niso dosegli.³⁴

Tudi v Sloveniji so države t.i. informbirojevskega tabora proglasili kot glavnega krivca za neizpolnitev petletnega načrta, saj niso izpolnile trgovinskih, investicijskih in reparacijskih pogodb, pa tudi zato, ker so poslale stroje in opremo slabe kakovosti in brez rezervnih delov. Po izračunu iz leta 1951 je skupna vrednost neizpoljenih pogodb znašala okoli 1400 milijonov deviznih dinarjev. Od tega zneska je bilo do prekinitve odnosov že plačano okoli 400 milijonov dinarjev. Od te vsote so skoraj 40 odstotkov znašale neizpolnjene pogodbe v elektrogospodarstvu,³⁵ v barvasti metalurgiji pa 34 odstotkov.³⁶ Od ostalih so bile v industriji gradbenega materiala, črni metalurgiji in industriji nafte in premogovništvu.

Zaradi neizpoljenih investicijskih sporazumov z vzhodnimi državami in neizpoljenimi reparacijskimi obveznostmi Madžarske je prišlo do zamude pri graditvi večine načrtovanih industrijskih zmogljivosti v Sloveniji. Škoda je nastala v tekoči proizvodnji in izvozu. Leta 1948 je bilo konec slovenskega upanja o velikem povečanju izvoza, posebno končnih industrijskih izdelkov. V naslednjih letih je uvoz naraščal, izvoz pa upadal. Pretrganje gospodarskih stikov z vzhodnimi državami je zvezna vlada izkoristila, da je Sloveniji vsilila "predah v industrializaciji". Kljub izraženemu nezadovoljstvu se je morala slovenska vlada konec leta 1948 odreči svoji razvojni strategiji, to je odpovedati se naložbam v republiško industrijo. Republiška industrija je dobila dopolnilno vlogo. Podrediti se je morala zahtevam in potrebam izgradnje težke industrije³⁷ ter pridobivanju deviznih sredstev za vsedrjavne potrebe. Tako so bile leta 1950 glavne naloge slovenskega gospodarstva povečanje izvoza lesa in drugih proizvodov na zahodni trg, povečanje proizvodnje v rudarstvu ter zgraditev objektov težke industrije in elektrogospodarstva v Sloveniji.³⁸

Posledica informbirojevskega spora je bila nova organizacija zveznih in republiških gospodarskih ministrstev, s katero so si le-za zagotovila upravo nad mnogimi

³⁴ Prav tam, str. 67-68.

³⁵ Neizpolnjene pogodbe v elektrogospodarstvu so znašale 655 milijonov deviznih din in sicer za termoelektrarno Šoštanj (pogodba za celotno opremo je bila podpisana v ČSR), hidroelektrarni Moste in Mariborski otok (pogodba za turbine je bila podpisana v Madžarski in Avstriji- sovjetski coni), Toplarno Ljubljana (pogodbe za kotle in turboagregate so bile podpisane v Madžarski in Avstriji-sovjetski coni).

³⁶ Neizpolnjene pogodbe v barvasti metalurgiji so znašale 505 milijonov din in sicer za Tovarno glinice in aluminija Strnišče (pogodba za opremo je bila sklenjena v Madžarski), Rudnik lignita Idrija (pogodba za opremo je bila sklenjena v Madžarski).

³⁷ Od kapitalizma do kapitalizma, str. 327.

³⁸ Od kapitalizma do kapitalizma, str. 334.

pomembnimi slovenskimi podjetji, ki so jih do takrat obnovili ali na novo zgradili iz republiških sredstev. Konec sovjetskega vpliva je povzročil drugo "čistko" med vodilnimi in strokovnimi delavci v podjetjih. Prave in namišljene simpatizerje ZSSR so odstranili. V drugi polovici leta 1948 so posebne partijske skupine prišle v vsako podjetje in pregledale sestavo podjetij. Okrajni komiteji so od takrat začeli voditi natančno evidenco nad kadri.

Posledice štiriletne zgodovinske izkušnje

Sovjetizacija slovenske industrije je trajala le nepopolna štiri leta. Kljub kratkotrajnosti pa je ta proces pustil globoke korenine in močno vplival na razvoj vodilnega gospodarskega področja po drugi svetovni vojni. Na najpomembnejše posledice pretrganja gospodarskih stikov z ZSSR in drugimi vzhodnimi socialističnimi državami smo že opozorili. Dodajmo še, da je sovjetska industrializacijska miselnost po kateri je usoda socialistične države povezana s pospešenim in načrtno vodenim razvojem bazičnih industrijskih panog, ostala živa skoraj do konca druge jugoslovanske države.

Poleg negativnih je imel "zgodovinski prelom" z ZSSR in njenimi zaveznicami tudi zelo pomembne in za kasnejši gospodarski razvoj v Sloveniji tudi odločilne posledice. V gospodarsko življenje je prinesel olajšanje, spodbudil je samozavest in zatajevano podjetnost. Že septembra 1948 so v posameznih podjetjih ugotovili, da mnogo izdelkov lahko izdelajo doma. To je ustrezalo političnemu vodstvu, ki se je do takrat že streznilo in tudi javno priznalo, da bi nadaljnja sovjetizacija slovensko industrijo pripeljala v popolno odvisnost od vzhodnih gospodarstev. Te nevarnosti so se najvišji partijski funkcionarji zavedali še preden so se gospodarski odnosi ohladili. Med njimi je bil tudi Boris Kidrič. Po študijskem obisku ZSSR je v razgovoru na Zvezni planski komisiji povedal, da je sovjetski sistem za Jugoslavijo ekonomsko nevzdržen.³⁹ Zato je začel pospeševati razvoj lokalnega gospodarstva, ki je dobilo nalogo uresničevati najrazličnejše potrebe prebivalstva. Zanj niso veljala tako toga pravila planiranja, dobilo je precejšnje pravice pri načrtovanju proizvodnje, določanju cen in delitvi dobička.

Spremenjene razmere so odprla vrata novim proizvodnim odnosom, ki so dopuščali večjo vlogo podjetij pri načrtovanju in vodenju proizvodnje. Tako so lahko bolj prišla do izraza načela blagovne proizvodnje.

Prekinitev odnosov z vzhodnimi socialističnimi državami je slovenskemu gospodarstvu omogočila, da je okrepilo stike z razvitimi zahodnimi kapitalističnimi državami. Te so iz strateških razlogov, pa tudi dejstva, da je bila stabilnost Titove vlade odvisna od zmožnosti ohranjanja stabilnega gospodarstva in dviga življenjske ravni, ponudile denarno pomoč in odprle vrata večji trgovinski menjavi. Zahodna pomoč je prinesla več koristi kot pa sovjetske obljube. Poleg tega pa se Zahod ni vmešaval v domače zadeve. Takšen razplet je imel za vladajočo partijo dolgoročne in tudi usodne posledice. S tem so se odprla vrata tujim vplivom, ki so bili nasprotni partijskim programom in cilju. Tako so se začeli procesi, ki jih je vladajoča partija hotela zavreči oziroma se jim izogniti.

³⁹ Izjava Janka Smoleta avtorju.

Jože Prinčič

SOVIETISATION OF SLOVENE INDUSTRY BETWEEN 1945 AND 1950

S u m m a r y

Sovietisation of Slovene industry lasted less than four years. Despite its shortness, this process left deep roots and strongly influenced the development of the leading economic area after the Second World War. The break of economic links with the USSR and other eastern socialist countries left significant material consequences which were only overcome in the mid-1950's. The Soviet industrialisation mentality, according to which the destiny of a socialist state was linked with a rapid and planned development of basic industrial branches, survived almost until the end of the second Yugoslav state.

The break with the USSR and its satellites had also positive consequences. It brought relief to the economy while boosting self-confidence and the hitherto suppressed entrepreneurship. This suited the political leadership which had sobered by then and publicly recognised that a further sovietisation would have made Slovene industry totally dependent of the East Bloc economy.

Because of this unilateral break, Slovene industry was obliged to strengthen links with developed western capitalist states. This carried long-term consequences, which also proved fatal for the ruling Party. It opened the door to influences which were contrary to the Party's programmes and objectives.